

JUSTYNA TYMIENIECKA-SUCHANEK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8709-9116>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ŚWIĘTE ZWIERZĘTA BEZ ZWIERZĄT?Tatiana Goriczewa, *Święte zwierzęta*, przeł. Grzegorz Ojcewicz,
Wydawnictwo „GregArt”, Szczytno 2022, s. 120

W ubiegłym roku na naszym rynku wydawniczym ukazał się autoryzowany przekład książki Tatiany Goriczewej *Święte zwierzęta*¹. Tłumaczenia podjął się znany i ceniony w naszym kraju rusycysta, przekładoznawca i tłumacz — Grzegorz Ojcewicz, który nie tylko zadbał o walory estetyczne i artystyczne szaty graficznej (na okładce widnieje ilustracja obrazu *Oplakiwanie*²), ale także o bardzo staranną redakcję

¹ T. Goriczewa, *Święte zwierzęta*, przeł. G. Ojcewicz, Wydawnictwo „GregArt”, Szczytno 2022. Wszystkie cytaty pochodzą z tego wydania, stronę łokuję w nawiasach.

² Fotografia obrazu — autorstwa Grzegorza Ojcewicza — *Oplakiwanie* (2013) została umieszczona na czarnym tle okładki. Obraz ten, który bardzo przypadł do gustu Tatianie Goriczewej (zob. s. 26), przedstawia wyjącego wilka i lecącego kruka. Postacie zwierzęce utrzymane w odcieniach czerni, znajdują się na pierwszym planie i zostały wyeksponowane na tle niezwykle jasnej (żółtej) kuli ziemskiej z wyraźnymi zarysami kontynentów, przypominającej na pierwszy rzut oka księżyc w pełni, na którym wyraźnie widać sylwetkę ludzkiego noworodka. Symbolika obrazu odpowiada treściom zawartym w książce. Interpretacja wykorzystanego na okładce obrazu wykracza daleko poza recenzyjne uwagi, dość zaznaczyć, że umieszczenie na pierwszym planie zwierząt (umownie traktowanych jako starsi i młodszy bracia człowieka) w zestawieniu z niemowlęciem (symbolizującym powstanie rodzaju ludzkiego) nawiązuje do tego, co często w wywiadach — w ślad za Fiodorem Dostojewskim — podkreśla Goriczewa: „Они (то есть животные) с Христом прежде нашего были”. Правильно: их же раньше нас сотворили, они раньше нас поселились в раю. Потом уже Господь создал Адама и призвал быть Своим соратником, жить в сотрудничестве с Господом. Адам дал имена животным. Он, как некоторые Святые Отцы говорят, был для них епископом или царём”. Zob. wywiad Aleksieja Bakulina z Goriczewą *Татьяна Горичева: Три беседы о Востоке и Западе. Собрать весь свет на литургию*,

i rzetelne opracowanie naukowe tego pierwszego, długo oczekiwanego, polskiego wydania³. Od czasu opublikowania *Świętych zwierząt* upłynęło już bowiem 30 lat⁴, a wydanie tej książki ukazało się w 1997 roku i to drugie wydanie stanowiło podstawę tłumaczenia, co skrupulatnie odnotowano (s. 4).

Niewiele brakowało, by polska edycja *Świętych zwierząt* ujrzała światło dzienne w Katowicach jeszcze w latach 2017–2018 dzięki ważnej i potrzebnej inicjatywie Aliny Mitek-Dziemby i Jekatieriny Nikitiny. Autorki nie sfinalizowały jednak tego projektu, poprzestając na przekładzie i redakcji naukowej niewielkich fragmentów tekstu⁵. Na uznanie zasługuje fakt, że Grzegorz Ojcewicz, kontynuując „rozpoczęte dzieło przekładowe” (s. 16) doprowadził je do szczęśliwego końca, ale nie należy — co warto tutaj wyraźnie podkreślić — przez to rozumieć, że jego propozycja translatorska ma charakter kontaminacyjny. Ojcewicz bynajmniej nie łączy wcześniej przetłumaczonych przez rosyjską badaczkę (i zredagowanych przez polską filozofkę i anglistkę) passusów z własnym przekładem nieprzełożonych przez nią obszernych partii tekstu zaczerpniętych z książki Goriczewej. Literaturoznawca i badacz XX-wiecznej emigracji rosyjskiej proponuje w pełni samodzielny, niezależny od poprzedniczki — jednolity stylistycznie — przekład całej książki. Co więcej, daleki od złośliwej krytyki dokonań przekładowych Jekatieriny Nikitiny, w elegancki i merytoryczny sposób polemizuje z jej wyborami leksykalnymi dotyczącymi m.in. takich pojęć, jak: *Мать-сыра земля* (zamiast „Matka Surowa Ziemia” słusznie proponuje określenie „Matka-Ziemia Obfitości”) lub *Невидимая брань* (zamiast błędnego tytułu *Niewidzialna broń* za właściwy nie bez

„Православный Санкт-Петербург” 2008, nr 11(2023), <http://www.pravpiter.ru/pspb/n203/ta001.htm> (04.11.2023). Rosyjska zooteolozka zauważa, że zwierzęta są najbardziej niewinnymi istotami godnymi tego, by osiągnąć przeobóstwienie, do którego dąży cała przyroda. „Odczuwają” one raj i podążają za świętymi. Św. Symeon Nowy Teolog uznał, że grzech pierworodny usytuował człowieka niżej od zwierząt, ponieważ one pozostały na poziomie raju. Omawiam to szerzej w książce *Literatura rosyjska wobec upodmiotowienia zwierząt. W kręgu zagadnień ekofilozoficznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 44–45, s. 118.

³ Podczas lektury natknęłam się jedynie na nieliczne usterki językowe, najczęściej literówki, przytaczam tutaj tylko strony, na których się znalazły z myślą o ewentualnym drugim wydaniu, np. s. 34, s. 43 (przypis 71), s. 44, s. 55 (przypis 95).

⁴ Т.М. Горичева, *Святые животные*, Самиздат, Санкт-Петербург 1993.

⁵ Pierwszą próbą był przekład Jekatieriny Nikitiny. Zob. Т.М. Горичева, *Święte zwierzęta (fragmenty)*, przeł. E. Nikitina, przekład przejrzała A. Mitek-Dziemba, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 2017, nr 3, s. 69–89.

racji uznaje tytuł pracy św. Nikodema Świątógórskiego *Niewidzialna walka/Niewidzialna wojna*⁶. Te i inne uwagi polemiczne, a także komentarze merytoryczne dotyczące warsztatu translatorskiego i własnej pracy nad tłumaczeniem *Świętych zwierząt* zawarł Ojcewicz w drugiej części artykułu wstępnego do polskiego wydania książki, który pięknie i metaforycznie zatytułował *Tylko na ikonach nie ma cieni... – słowo od tłumacza*⁷. Słowa te stanowią bezpośrednie nawiązanie do fragmentu zbioru esejów Goriczewej, która podkreśla: „W prawosławnej ikonie nie ma cieni, w prawosławnej ascetyce [...] nie ma mglistych i dwuznacznych przejść od zła do dobra i od dobra do zła” (s. 64–65). Wybrzmiewają one również w wypowiedzi samego tłumacza, który sądzi, że wszystkie ważne dzieła rosyjskiej ekofilozofki skutecznie walczą „z wszelkimi złymi cieniami, które realnie zagrażają ikonom – symbolom etycznej czystości i mocnej więzi człowieka z Bogiem, człowieka prawdziwie zatroskanego o losy Ziemi i Kosmosu” (s. 26).

W artykule wstępnym autor *expressis verbis* przyznaje, że jego głównym celem jako tłumacza było stworzenie „całościowej transpozycji rosyjskojęzycznego dzieła na język polski” (s. 7), choć jednocześnie podkreśla, że praca nad przekładem zróżnicowanych tematycznie esejów ekologiczno-teologiczno-filozoficznych z perspektywy minionych trzech dekad skłoniła go do postawienia pewnych pytań: Czy sprawdziły się przedstawione w nich wizje spod znaku ekocentryzmu? Czy rozważania o miejscu „zwierząt w ludzkim życiu z punktu widzenia chrześcijanina, zwłaszcza zaś wyznawczyni prawosławia”, są aktualne?

Studia nad twórczością i biografią Tatiany Goriczewej – co warto szczególnie podkreślić – Ojcewicz uznaje wręcz za warunek *sine qua non* w uprawianiu profesjonalnej i wiarygodnej pracy tłumacza: „wiedza o twórcy – jak konstatuje literaturoznawca – zawsze pozwalała mi na dokonywanie optymalnych wyborów leksykalnych i zachowywanie wrażenia idiosylu pisarza, czyli tworzenia iluzji, że gdyby to

⁶ Zob. szerzej argumentację tłumacza: G. Ojcewicz, *Tylko na ikonach nie ma cieni... – słowo od tłumacza*, w: T. Goriczewa, *Święte zwierzęta*, przeł. Grzegorz Ojcewicz, Wydawnictwo „GregArt”, Szczytno 2022, s. 16–19. Zob. również przypis 90. na s. 51–52.

⁷ Artykuł *Tylko na ikonach nie ma cieni... – słowo od tłumacza* Grzegorza Ojcewicza jest w rzeczy samej nie tylko warsztatowym sprawozdaniem z problemów translacyjnych. Stanowi on również w pewnym stopniu cenny i zwięzły poradnik, dla każdego początkującego tłumacza – w rodzaju „co każdy tłumacz wiedzieć powinien”.

Goriczewa pisała po polsku, zrobiłaby wszystko właśnie w ten sam sposób, jak zostało to uczynione w przekładzie” (s. 9). Przekład *Świętych zwierząt* nie jest zatem zawieszony w pozahistorycznej próżni. Ojcewicz zwięźle charakteryzuje idiolekt/idiostyl rosyjskiej filozofiki i teolożki polegający na specyficznym układzie kompozycyjnym wyłożonych treści i spokojnej wyważonej emocjonalnie narracji cechującej się celową i gęstą powtarzalnością tych samych określeń, krótkimi (nawet jednozdaniowymi) akapitami, nie oznaczającymi wbrew pozorom „ubóstwa myśli”, i licznymi okazjonalizmami, które — jak trafnie i pięknie zarazem ujmuje to sam tłumacz — „nie są ani natrętne, ani enigmatyczne, mieszczą się w jej [Goriczewej — J.T-S.] kalejdoskopowym zadziwieniu światem” (s. 11). Ojcewicz zdradza również swoją strategię metodologiczną, polegającą na pracy komparatystycznej, czyli na porównywaniu podstawy przekładu z najnowszą edytorsko wersją zbioru esejów Tatiany Goriczewej, czyli ze *Świętymi zwierzętami*, które zostały włączone do słoweńskiego wydania dzieła *Błogosławiony ten, kto bydło miłuje*⁸ (*Блажен уже и скоты милует*) z 2010 roku. Ojcewicz przyznaje, że największą trudność sprawiały mu „zabiegi mające na celu równoważenie semantyczno-stylistyczne języka oryginału”, czyli zróżnicowana leksyka, świadcząca zarówno o bogactwie współczesnego języka rosyjskiego, jak i o wciąż żywym w nim dziedzictwie ruskim, co odzwierciedlają nadal obecne w języku (a nieobecne w słownikach) wyrazy przestarzałe (książkowe, poetyckie, cerkiewne). Wyzwanie dla tłumacza stanowiły głównie nieaktywne słowa cerkiewno-słowańskie (zob. szerzej: s. 19–20).

Za godny podziwu należy uznać ambitny zamiar Grzegorza Ojcewicza starającego się stuprocentowo wywiązać z obowiązku tłumacza: polegało to na niezwykle czasochłonnym weryfikowaniu źródeł, pisowni imion i nazwisk oraz tytułów przytaczanych w oryginale prac autorów pochodzących z różnych kręgów kulturowych, zachodnich i wschodnich. Ojcewicz, posługując się wiedzą oraz własnym instynktem filologa śledczego⁹, wielokrotnie skrupulatnie sprawdzał wiarygodność zawartych w książce *Święte zwierzęta* informacji, uzupełniał je, a następnie, jeśli było to konieczne, prostował. Z przyczyn obiektywnych niestety nie wszystko udało się tłu-

⁸ Grzegorz Ojcewicz proponuje przekład *Prawy jest człek, który i o bydło się troszczy* (zob. przypis 7, s. 9).

⁹ Zob. G. Ojcewicz, *Wstęp do filologii śledczej. Wybór tekstów z lat 2008–2020*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2021.

maczowi dopowiedzieć. Jednak formuła wskazująca na brak źródła w oryginale pojawia się w przypisach stosunkowo rzadko. Być może w przyszłości temu zadaniu sprostają badacze twórczości Goriczewej lub inni tłumacze.

W przeciwieństwie do Nikitiny, która wszystkie cytaty czerpała z *Biblii* na podstawie wydania *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2009), Ojcewicz w swojej wersji oparł się na świetnie mu znanym protestanckim tłumaczeniu Piotra Zaremba z 2020 roku¹⁰ i rodzimej wersji *Księgi Rodzaju* autorstwa Marka Piela z 2021 roku, którą zresztą sam recenzował¹¹, a więc jego znajomość *Biblii* jest nie do podważenia. Ten wybór uzasadnia tak:

Są to najnowsze postacie *Biblii* (lub jej fragmentów) po polsku i dlatego warte szerszego rozpropagowania, także z powodu ich niemałych walorów translacyjnych, śmielszych miejscami oraz bardziej odkrywczych poznawczo [...] (s. 21).

Uważna lektura przetłumaczonych na język polski *Świętych zwierząt*, które wcześniej czytałam w oryginale, a następnie w wersji Nikitiny, utwierdziła mnie w przekonaniu, że mamy do czynienia z rzetelnym przekładem, który jest lepszy od tego, jaki prawdopodobnie rokowałby translatorski trud Nikitiny w odniesieniu do całego tekstu książki Goriczewej. Czy propozycja przekładu Ojcewicza jest bez zarzutu? Na to pytanie powinni odpowiedzieć specjaliści w zakresie przekładoznawstwa. Jedno jest jednak pewne: dobrze się stało, że to właśnie ten rusycysta — doświadczony tłumacz i przekładoznawca, niekwestionowany znawca różnych wersji *Biblii* i badacz o erudycyjnej wiedzy z zakresu religii chrześcijańskiej — zabrał się za przekład *Świętych zwierząt* i właśnie on zamiar ten sfinalizował. Nie oznacza to oczywiście, że podjęta kilka lat temu próba przekładu esejów Goriczewej jest bezwartościowa. Przeciwnie, nawet pod pewnymi względami niedoskonała (czy możliwy jest w ogóle doskonały?) przekład może

¹⁰ *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Przymierza*. Przekład dosłowny z języka hebrajskiego, aramejskiego i greckiego z przypisami, przeł. P. Zaremba, Ewangeliczny Instytut Biblijny, Poznań 2020.

¹¹ *Księga Rodzaju. Księga Wyjścia*, przeł. i oprac. M. Piel, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2021. Zob. G. Ojcewicz, *Księga Rodzaju*, przeł. i oprac. M. Piela, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2020, „Acta Neophilologica” 2021, XXIII (1), s. 305–308; G. Ojcewicz, *Jahwe — Bóg w zasięgu oczu, uszu i głosu Izraelity. Księga Rodzaju. Księga Wyjścia* przełożył i opracował Marek Piel, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2021, „Roczniki Humanistyczne” 2023, vol. LXXI, nr 7, s. 281–288.

odegrać bardzo ważną rolę. Przekład Nikitiny zbliża czytelnika do autorki (Goriczewej), zachęca do czytania jej dzieł w oryginale, a czytelnikowi, który słabo włada cyrylicą, ułatwia dostęp do treści zawartych w pierwowzorze, bo przecież pewien rezonans oryginału odnajdujemy nawet w mniej udanym przekładzie. I w tym sensie translatorski trud Rosjanki spełnił swoje zadanie. Przekład Ojcewicza sprawia zaś, że obcowanie z mentalnością i światopoglądem rosyjskiej ekoteolożki jest głębsze, a książka *Święte zwierzęta* w jego wersji językowej najbardziej zbliża się do sedna myśli zawartych w oryginale, wiernie oddaje charakterystyczny idiolekt Goriczewej, walory estetyczne i osobliwości jej narracji, a wybór słów jest w wysokim stopniu adekwatny do ich pierwowzoru. Nie rozumiem tylko, dlaczego tłumacz w przypisie do „prawosławnej ascetyki” (аскетика), wyjaśniając, czym jest ów dział w teologii prawosławnej, uprawianie chrześcijańskiej ascezy nie nazywa mianem „аскезы”, a „подвижничества” (podwiznicztwo)¹² bez żadnego dodatkowego komentarza, podczas gdy termin ten, nie dość, że nie ma odpowiednika w języku polskim¹³ i innych językach pokrewnych, to jeszcze oznacza coś znacznie więcej, aniżeli ascezę. Słowo to jest nacechowane szerokim spektrum zachowań i czynów (ros. подвиг — czyn podniosły) charakteryzujących postawę podwiznika (szermierza ofiarności), która wprawdzie bierze swój początek w moralności chrześcijańskiej, ale znacznie wykracza poza życie religijne (s. 65, przypis 115). To chyba jedyny taki przypadek, w którym tłumacz sprzeniewierzył się ekwiwalencji denotacji i kohezji leksykalnej, które — wedle Przemysława Janikowskiego — są niezbędne w tłumaczeniu tekstów „*stricte* religijnych”, a więc teologicznych, te bowiem wymagają „ogromnej dbałości o ekwiwalencję denotacyjną”¹⁴. Moje zastrzeżenie budzi również użycie wyrazu „subiekt” zamiast, synonimicznego wprawdzie, ale bardziej odpowied-

¹² O sensie i istocie rosyjskiego podwiznicztwa zob. A. de Lazari (red.), *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, t. 1., Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 1999, s. 314–315.

¹³ Polski słownik rosyjsko-polski rejestruje słowo „подвижничество” jako termin cerkiewny oznaczający ascezę, ascetyzm lub jako metaforę wyrażającą poświęcenie, ofiarność, bohaterstwo, ale słownikowe odpowiedniki są uproszczeniem, nie oddają bowiem głębszego i szerszego znaczenia tego pojęcia. Podobnie rzecz ma się z takimi nieprzekładalnymi na język polski słowami rosyjskimi, jak: soborowość, udalstwo czy biezudierz.

¹⁴ P. Janikowski, *Obrazy religijności. Odmienność religijna w przekładzie*, w: *Odmiennność kulturowa w przekładzie*, P. Fast, P. Janikowski (red.), przy współpracy A. Olszty, Śląsk–Wydawnictwo WSL, Katowice–Częstochowa 2008, s. 55.

niego i używanego najczęściej we współczesnym polskim dyskursie o pozaludzkiej podmiotowości, określenia „podmiot”¹⁵, w większym stopniu wyrażającego sprawczość: „Moltmann uważa, że między Bogiem a światem istnieją takie same relacje miłości. Świat to otwarty system, swobodnie działający subiekt. Świat i Bóg także są powiązani zasadą perichorezy” (s. 49). Są to jednak tylko drobne sugestie, które w żaden sposób nie kwestionują świetnego przekładu Ojcewicza. Każde przetłumaczone zadanie *Świętych zwierząt* brzmi prawdziwie, niemal „po Goriczewowsku”.

Dotychczasowe spostrzeżenia dotyczyły głównie przekładu *Świętych zwierząt* i strategii przyjętej przez tłumacza. Przyszła pora na ocenę samego dzieła Goriczewej, które doczekało się już niejednej recenzji¹⁶.

Są takie książki, na których przekład warto czekać latami. Należy do nich bez wątpienia omawiana eseistyka współczesnej prawosławnej ekoteologii i filozofki. W ostatnim czasie aż trzy prace rosyjskiej autorki doczekały się autoryzowanych przekładów na język polski, których dokonał ten sam doświadczony i nieoceniony tłumacz — Grzegorz Ojcewicz. Są to wspomniane *Święte zwierzęta* oraz *Prawosławie a postmodernizm* (1991)¹⁷ i *Córki Hioba. Chryścijaństwo a feminizm* (1992)¹⁸. Opublikowanie tych tomów w Polsce stanowi cenne uzupełnienie polskich wersji językowych wcześniejszych diariuszy i religijnych broszur Goriczewej wydanych w latach 80. pod koniec XX stulecia¹⁹. Warto dodać, że Ojcewicz jest

¹⁵ Zob. P. Bogalecki, *Słoma (dla zwierząt). Subiekcje etymologiczne*, „Zoophilologica” 2017, nr 3, s. 13–21.

¹⁶ Zob. np. E.В. Баженова, *Человек и животное в контексте культуры: опыт осмысления (конференции, публикации, выставки)*. „Человек в мире культуры” 2013, вып. 3, s. 82, <https://cyberleninka.ru/article/n/chelovek-i-zhivotnoe-v-kontekste-kultury-opyt-osmysleniya-konferentsii-publikatsii-vystavki> (09.12.2023).

¹⁷ T. Goriczewa, *Prawosławie a postmodernizm*, przeł. G. Ojcewicz, Wydawnictwo „GregArt”, Szczytno 2023.

¹⁸ T. Goriczewa, *Córki Hioba. Chryścijaństwo a feminizm*, przeł. G. Ojcewicz, Wydawnictwo „GregArt”, Szczytno 2023.

¹⁹ W latach 90. ukazały się następujące prace Goriczewej: *Duchowe doświadczenie prześladowanego Kościoła. Mistyczna rewolucja w dzisiejszej Rosji*, przeł. A., A. Klubowie, Wydawnictwo WAM * Księża Jezuici, Kraków 1994; *Modlitwa jest najważniejsza*, przeł. B. Białecki, Wydawnictwo WAM * Księża Jezuici, Kraków 1994; *Religijne przebudzenie w Związku Radzieckim*, przeł. B. Białecki, Wydawnictwo WAM * Księża Jezuici, Kraków 1994; *MATKA BOSKA na Wschodzie i na Zachodzie — Jej pomoc w pokonywaniu komunizmu i w ponownym ożywianiu Kościoła*, przeł. B. Białecki, Wydawnictwo WAM * Księża Jezuici, Kraków 1993;

również autorem kilku interesujących i wartościowych artykułów o twórczości rosyjskiej filozofki²⁰.

Polska wersja książki Tatiany Goriczewej *Święte zwierzęta* (2023) prócz wspomnianego już artykułu Grzegorza Ojcewicza wprowadzającego w arkana translacyjne i merytoryczne, zawiera dwa wstępy: pierwszy napisany przez Władimira Borejkę (od wydawcy ukraińskiego) i drugi – przez samą Goriczewą. Książka ta, w ocenie ukraińskiego ekologa, jest wyjątkowa, ponieważ na tle innych „zielonych” aktywistów z byłych krajów należących do Wspólnoty Niepodległych Państw jej autorka wykazuje szczególne zainteresowanie moralnymi i ekologicznymi prawdami chrześcijaństwa (s. 29). I to nie uległo zmianie. Goriczewa nadal jest pierwszą i jedyną prawosławną ekoteologką oraz pierwszą eko/zoofilozofką (druga to Oksana Timofiejewa²¹) zajmującą się zagadnieniami z zakresu zooteologii czy szerzej – ekoteologii. Można zaryzykować twierdzenie, że prozawierząca twórczość Goriczewej jest w pewnym sensie prawosławnym „odpowiednikiem” wybitnych prac z zakresu teologii zwierząt

---

T. Goryczewa, *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia. Dziennik z podróży*, przeł. K. Lewicki, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1991.

²⁰ Zob. np. G. Ojcewicz, *Wokół dziennika podróży ekoteologiki Tatiany Goriczewej „Człowiek ustawicznie szuka szczęścia”*, „Studia Rossica Gedanensia” 2022, nr 9, s. 53–78; G. Ojcewicz, *Duchowe doświadczenie Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego od Nikity Chruszczowa do Leonida Breżniewa i w perspektywie najnowszej w świetle eseju Tatiany Goriczewej „Duchowe doświadczenie prześladowanego Kościoła. Mistyczna rewolucja w dzisiejszej Rosji”*, „Emigrantologia Słowian” 2022, nr 8; G. Ojcewicz, *Sposób na życie „przed lustrem”, czyli Tatiany Goriczewej odkrycie chrześcijańskiego Boga*, w: A. Lennart, M. Sidor, B. Siwek (red.), *Drogi i rozdroża literatury. Księga jubileuszowa dedykowana prof. Annie Woźniak z okazji 70. rocznicy urodzin*, Wydawnictwo KUL, Lublin (w druku); G. Ojcewicz, *„W tym życiu nie ma tajemnic”, czyli słowo od tłumacza*, w: T. Goriczewa, *Córki Hioba. Chrześcijaństwo a feminizm*. Autoryzowany przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz, posłowie J. Moskałyk, Wydawnictwo Greg Art, Szczytno 2022, s. 7–18; G. Ojcewicz, *Prawo jest silne tylko dzięki dobroci, rozum – szaleństwu, piękno – jurodstwu”, czyli słowo od tłumacza*, w: T. Goriczewa, *Prawosławie a postmodernizm*. Autoryzowany przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz, posłowie J. Moskałyk, Wydawnictwo Greg Art, Szczytno 2023, s. 7–18.

²¹ Zob. J. Tymieniecka-Suchanek, *Od filozoficznej zoologii do filozoficznej antropologii* [Оксана Тимофеева: История животных Новое литературное обозрение, Москва 2017 (publikacja rosyjskojęzyczna, drugie wydanie, twarda oprawa, 206 stron)], „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 2020, nr 6, s. 539–542, DOI: <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2020.06.35>.

Andrew Linzey, ale — niestety — nie na jego miarę intelektualną i prekursorską rangę.

Z esejów zawartych w tym tomie wylania się osobliwe teologiczno-filozoficzne myślenie Goriczewej o zwierzętach. Myślenie to wyrasta z silnie odczuwanego dojmującego bólu i cierpienia autorki, która bardzo głęboko przeżywa to, jak niegodziwie i krótkowzrocznie człowiek traktuje otaczające go środowisko. „To oni [ziemia, zwierzęta, powietrze, drzewa — J.T-S.] — pobrzmiewa mentorski ton — są naszymi bliźnimi, okaleczonymi i okradzionymi przez nas” (s. 31). „Z myślą o tym, aby ulżyć [swojej] duszy — przyznaje wprost Goriczewa — były pisane te artykuły. Są to pierwsze próby „ekologii prawosławnej”; w przyszłości, mam nadzieję, powstaną bardziej fundamentalne prace. Ale czas ponagla, nie wolno, niczym kapłan i Lewita z przypowieści ewangelicznej, przechodzić na drugą stronę. Jak my, prawosławni, możemy pomóc w sytuacji kryzysu ekologicznego?” (s. 31). To pytanie wiele wyjaśnia. Autorka jest nie tylko świadoma tego, że wśród różnych chrześcijańskich aspektów teologiczno-filozoficznego myślenia o zwierzętach (a szerzej o przyrodzie) brakuje współczesnego ujęcia prawosławnego, a jednocześnie zdaje sobie sprawę z niedoskonałości własnego dzieła i traktuje je jako rosyjskie prolegomena do przyszłych fundamentalnych prac z zakresu prawosławnej ekologii.

Święte zwierzęta to zbiór, by nie rzec cykl, różnorodnych esejów poświęconych rozważaniom spod znaku szeroko rozumianej ekologii w odniesieniu do kilku nowych dyscyplin, a więc ekoteologii, ekofilozofii, ekoetyki. Ta ostatnia zdaje się tu dominować. Stosunek autorki do kwestii zwierzęcej jest emocjonalny. Książce tej można wiele zarzucić: że jest eklektyczna, że niewiele w niej prawosławia, a zwłaszcza tytułowych zwierząt. Jednak nie o liczbę zwierząt tutaj chodzi, ale o to, że są one święte, czyli nacechowane pierwotną boskością i nieskażone ludzkimi wadami.

Jan Dębowski wyraża głębokie przekonanie, że rosyjska mentalność prawosławna wyartykułowała już wcześniej idee uznawane obecnie za kluczowe w ruchach ekologicznych i tego dowodzi w monografii²². Tym bardziej zdumiewający jest fakt, że Goriczewa w książce *Święte zwierzęta* odwołuje się zaledwie do kilkunastu Rosjan: Nikołaja Bierdiajewa, Nikołaja Chomiakowa, patriarchy Dimitrija (Papadopulosa), Pawła Florińskiego, Pawła Jewdokimowa,

²² J. Dębowski, *Przyroda w filozofii rosyjskiego prawosławia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Olsztyn 1998, s. 8.

Anatolija Kima, Osipa Mandelsztama, Dmitrija Miereżkowskiego, Wasilija Wiljamsa, Serafina z Sarowa, Sergiusza z Radoneża, których udział w filozoficzno-teologicznych rozważaniach autorki jest znikomym, zwłaszcza w porównaniu z kilkudziesięcioma myślicielami zachodnimi.

Czytelnik znajdzie w książce mniej, aniżeli zapowiada okładka. Co więcej, rozczaruje go nie tylko zbyt obiecujący tytuł całej książki, ale nawet tytuł szóstego rozdziału, który brzmi *Prawosławie a zwierzęta*, ponieważ nie znajdzie w nim wyczerpującego wykładu o zwierzętach z perspektywy prawosławnej. Dlatego też sam przegląd spisu treści może być nieco mylący. Niemniej trzeba go tutaj zaprezentować. *Święte zwierzęta* składają się siedmiu części głównych. Są to: *Uratować i zbawić stworzenie*, *Kosmiczna Eucharystia*, *Świat i jego prawa* (z dwoma rozdziałami *Szczególna sytuacja człowieka* i *Świat jako Trzecie*), *Oikologia. Poszukiwanie przestrzeni*, *Matka-Ziemia Obfitości* (z trzema rozdziałami *Wielka Kosmiczna Matka*, *Psychoanaliza ziemi*, *Matka-Ziemia Obfitości a Cerkiew*), *Prawosławie a zwierzęta* (z czterema rozdziałami *Stosunek do zwierząt. Ekskurs filozoficzny*, *Święci o zwierzętach*, *Życie świętych*, *Mówiące „tak”*) i *Ekoliturżyka*. Książkę zamyka enigmatycznie zatytułowany *Aneks*, który z kolei w odniesieniu do zwierzęcego wątku zapowiada mniej, aniżeli czytelnik w nim znajdzie. Rację ma więc Grzegorz Ojcewicz, który stwierdza:

Paradoksalnie tematycznie najbardziej zwierzęcy jest [...] *Aneks*, w którym przyroda i przedstawiciele fauny wyszli na plan pierwszy wypowiedzi. Lwy, konie, byki, jelenie, kozy, kozice, osły, psy, owce, jagnięta, wilki, hieny, delfiny, kruki, orły, gołębie, wrony czy węże w otoczeniu pustelników, mnichów, szaleńców Bożych oraz błogosławionych odgrywają tutaj istotną rolę, przybliżając swoim zachowaniem i zwyczajami postawy znane z obrazów biblijnych. Posłuszne człowiekowi i z nim współpracujące, a także współczujące jego doli, po śmierci zaś oplakujące i niekiedy umierające na tej samej mogile, w jakiej pogrzebano świętego, świadczą o wciąż niezrealizowanej możliwości ściślejszej współpracy człowieka z innymi stworzeniami (s. 13).

Uzasadnione wątpliwości w świetle dzisiejszej wiedzy etologicznej budzi naiwna wiara Goriczewej w bezgraniczną dobroć zwierząt (wobec kogo? człowieka?). Autorka pisze:

Dzisiaj nie idealizuje się zwierząt z romantycznych pozycji „dzikiej namiętności”. I jednocześnie jest większy zachwyt SPONTANICZNYM bytem zwierząt. Nigdy one nie zdradzają, nie są wyrachowane, nie udają (s. 83).

Czyżby? Zwierzęta nie są wyrachowane w ludzkim rozumieniu tego słowa i prawdopodobnie to autorka miała na uwadze, stosując ten skrót myślowy. Wiemy, że zwierzęta (od świetlików i ustono-
gów po zwierzo- i człekokształtne małpy) stosują podstęp i manipulację, oszukują i udają (np. symulują własną śmierć), żeby przetrwać. Jedne zachowują się tak celowo, inne — nieintencjonalnie²³. Pewnie Goriczewa miała tutaj na myśli stosunek do ludzi wyłącznie zwierząt towarzyszących (jej wierny piesek Buba, o którym nie raz pisała z wielką czułością, nigdy jej nie zawiódł²⁴), a także uwzględniła brak bezsensownego i wyrafinowanego celowego okrucieństwa, które w świecie zwierząt zdarza się rzadko²⁵. Odnoszę wrażenie, że Goriczewa niekoniecznie zna wiele prac z zakresu etologii i psychologii zwierząt, by bezkrytycznie nie antropomorfizować dzikiej fauny.

Czy warto zatem po tę książkę sięgnąć? Z całą pewnością tak. Jest to bowiem pierwszy odważny rosyjski głos teologiczno-filozoficzny, głos o zwierzętach, których istnienie autorka łączy z pojęciem świętości, choć to idea zapożyczona od Fiodora Dostojewskiego²⁶, nobilitując ich wartość w sensie religijnym i sytuując je wyżej niż dotychczas w chrześcijańskiej hierarchii Boskiego stworzenia. I chociaż udział zwierząt w ekologiczno-teologicznym dyskursie Tatiany Goriczewej jest znikomy pod względem kwantytatywnym, to nabiera mocy zoo-teologicznej i moralno-etycznej, ale to temat na odrębną pracę. To wreszcie głos prawosławnej współczesnej teolożki, która jest świadoma tego, że jej eseje stanowią zaledwie skromną, lecz prekursorską próbę ukonstytuowania dziedziny zwanej „ekologią prawosławną”.

Święte zwierzęta to, by użyć określenia Mitek-Dziemby, niepozorne dziełko niosące mocne przesłanie, to także ważny przyczynek do pra-

²³ Zob. D.R. Griffin, *Umysły zwierząt. Czy zwierzęta posiadają świadomość*, przeł. M. Ślósarska, A. Tabaczyńska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 195–207.

²⁴ J. Tymieniecka-Suchanek, *Prawosławna „teologia zwierząt” wobec tradycyjnej humanistyki. Przypadek Tatiany Goriczewej*, „Akcent” 2015, nr 4(142), s. 149.

²⁵ J. Tymieniecka-Suchanek, *Moralność (o) zwierzęca(tach). Rozważania i interpretacje z utworami rosyjskimi w tle*. „World Journal of Theoretical and Applied Sciences” 2014, nr 1, s. 102–124, <https://docplayer.pl/23283409-Of-theoretical-and-applied-sciences.html> (10.12.20230).

²⁶ Zob. E. Mikiciuk, „Święte zwierzę” i „nieświęty człowiek”? *O sposobie widzenia tego, co zwierzęce i ludzkie w twórczości Fiodora Dostojewskiego*, w: E. Łoch, D. Piechota, A. Trześniewska (red.), *Między empatią a okrucieństwem*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2018.

wosławnej ekoteologii²⁷, które zawiera ponadczasowe treści etyczne. Sądzę, że dostrzeżenie tych ostatnich było jedną z przyczyn, dla których Grzegorz Ojcewicz podjął się tłumaczenia tej wyjątkowej i, o dziwo, nadal samotnej na mapie rosyjskiego pisarstwa teologicznego książki.

Pracę przygotowano w ramach projektu *Prawosławna teologia zwierząt w eseistyce Tatiany Goriczewej* sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w ramach konkursu Preludium Bis-2 na podstawie decyzji numer UMO-2020/39/O/HS2/02968

REFERENCES

- Bazhenova, Y.V. “Chelovek i zhivotnoye v kontekste kul’tury: opyt osmysleniya (konferentsii, publikatsii, vystavki).” *Chelovek v mire kul’tury*, 2013. Vol. 3: 79–85 [Баженова, Е. В. “Человек и животное в контексте культуры: опыт осмысления (конференции, публикации, выставки).” *Человек в мире культуры*, 2013. Вып. 3: 79–85] <<https://cyberleninka.ru/article/n/chelovek-i-zhivotnoe-v-kontekste-kultury-opyt-osmysleniya-konferentsii-publikatsii-vystavki>>.
- Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Przymierza*. Przekład dosłowny z języka hebrajskiego, aramejskiego i greckiego z przypisami. Transl. Zaremba, Piotr. Poznań: Ewangeliczny Instytut Biblijny, 2020.
- Bogalecki, Piotr, “Słoma (dla zwierząt). Subiekcje etymologiczne.” *Zoophilologica*, 2017, no. 3: 13–21.
- Dębowski, Jan. *Przyroda w filozofii rosyjskiego prawosławia*. Olsztyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998.
- Goriczewa, Tatiana. *Córki Hioba. Chrześcijaństwo a feminizm*. Trans. Ojcewicz, Grzegorz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”, 2023.
- Goriczewa, Tatiana. *Duchowe doświadczenie prześladowanego Kościoła. Mistyczna rewolucja w dzisiejszej Rosji*. Transl. Klubowie, Anna i Antoni. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1994.
- Goriczewa, Tatiana. *MATKA BOSKA na Wschodzie i na Zachodzie — Jej pomoc w pokonywaniu komunizmu i w ponownym ożywianiu Kościoła*. Transl. Białecki, Bernard. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1993.
- Goriczewa, Tatiana. *Modlitwa jest najważniejsza*. Transl. Białecki, Bernard. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1994.
- Goriczewa, Tatiana. *Prawosławie a postmodernizm*. Transl. Ojcewicz, Grzegorz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”, 2023.
- Goriczewa, Tatiana. *Religijne przebudzenie w Związku Radzieckim*. Transl. Białecki, Bernard. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1994.
- Goriczewa, Tatiana. „Święte zwierzęta (fragmenty)”. Transl. Nikitina, Ekaterina. Mitek-Dziemba, Alina (ed.). *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies* 2017, no. 3: 69–81.

²⁷ A. Mitek-Dziemba, „Święta zwierzęcość”: *Tatiany Goriczewej przyczynek do prawosławnej ekoteologii*, „*Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*” 2017, no 3, s. 57.

RECENZJE

- Goriczewa, Tatiana. *Święte zwierzęta*. Transl. Ojcewicz, Grzegorz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”, 2022.
- Goricheva, Tat’jana. *Svyatyye zhivotnyye*. Sankt-Peterburg: Samizdat [Горичева, Татьяна. *Святые животные*. Санкт-Петербург: Самиздат, 1993].
- Goryczewa, Tatiana. *Człowiek ustawicznie szuka szczęścia. Dziennik z podróży*. Transl. Lewicki, Karol. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 1991.
- Griffin, Donald. *Umysły zwierząt. Czy zwierzęta posiadają świadomość*. Transl. Ślósarska, Magdalena, Tabaczyńska, Anna. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004.
- Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*. T. 1. de Lazari, Andrzej (ed.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1999.
- Janikowski, Przemysław. „Obrazy religijności. Odmienność religijna w przekładzie.” *Odmienność kulturowa w przekładzie*. Fast, Piotr and Janikowski, Przemysław (eds.), współpraca Olsza, Agata. Katowice–Częstochowa 2008.
- Księga Rodzaju. Księga Wyjścia*. Transl. Piel, Marek. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2021.
- Mikiciuk, Elżbieta. “‘Święte zwierzę’ i ‘nieświęty człowiek’? O sposobie widzenia tego, co zwierzęce i ludzkie w twórczości Fiodora Dostojewskiego.” *Między empatią a okrucieństwem*. Loch, Eugenia, Piechota, Dariusz and Trześniewska, Agnieszka (eds.). Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, 2018.
- Mitek-Dziemba, Alina. “‘Święta zwierzęcość’: Tatiany Goriczewej przyczynek do prawosławnej ekoteologii.” *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies* 2017, no 3: 57–67.
- Ojcewicz, Grzegorz. “Duchowe doświadczenie Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego od Nikity Chruszczowa do Leonida Breżniewa i w perspektywie najnowszej w świetle eseju Tatiany Goriczewej ‘Duchowe doświadczenie prześladowanego Kościoła. Mistyczna rewolucja w dzisiejszej Rosji.’” *Emigrantologia Słowian* 2022, no 8: 5–31.
- Ojcewicz, Grzegorz. “Jahwe — Bóg w zasięgu oczu, uszu i głosu Izraelity. Księga Rodzaju. Księga Wyjścia przełożył i opracował Marek Piel. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2021.” *Roczniki Humanistyczne* 2023, vol. LXXI, no. 7: 279–286.
- Ojcewicz, Grzegorz. “‘Księga Rodzaju’. przeł. i oprac. Piel, Mark. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka”, 2020. *Acta Neophilologica* 2021, no XXIII (1): 305–308.
- Ojcewicz, Grzegorz. “Prawo jest silne tylko dzięki dobroci, rozum — szaleństwu, piękno — jurodostwu,” czyli słowo od tłumacza.” Goriczewa, Tatiana. *Prawosławie a postmodernizm*. Szczytno: Wydawnictwo Greg Art, 2023.
- Ojcewicz, Grzegorz. “Sposób na życie ‘przed lustrem,’ czyli Tatiany Goriczewej odkrycie chrześcijańskiego Boga.” *Drogi i rozdroża literatury. Księga jubileuszowa dedykowana prof. Annie Woźniak z okazji 70. rocznicy urodzin*. Lenart, Agnieszka, Sidor, Monika and Siwek, Beata (eds.). Lublin: Wydawnictwo KUL (in print).
- Ojcewicz, Grzegorz. “Tylko na ikonach nie ma cieni... — słowo od tłumacza.” Goriczewa, Tatiana: *Święte zwierzęta*. Transl. Ojcewicz, Grzegorz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”, 2022.
- Ojcewicz, Grzegorz. “Wokół dziennika podróży ekoteologii Tatiany Goriczewej Człowiek ustawicznie szuka szczęścia.” *Studia Rossica Gedanensia*, 2022, no. 9: 53–78.

- Ojcewicz, Grzegorz. *Wstęp do filologii śledczej. Wybór tekstów z lat 2008–2020*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2021.
- Ojcewicz, Grzegorz. “W .tym życiu nie ma tajemnic’, czyli słowo od tłumacza.” Goriczewa, Tatiana. *Córki Hioba. Chrześcijaństwo a feminizm*. Szczytno: Wydawnictwo Greg Art, 2022.
- “Tat’jana Goricheva: Tri besedy o Vostoke i Zapade. Sobrat’ ves’ svet na liturgiyu.” *Pravoslavnyy Sankt- Peterburg*, 2008, no. 11(2023) [“Татьяна Горичева: Три беседы о Востоке и Западе. Собрать весь свет на литургию.” *Православный Санкт-Петербург*, 2008, no. 11(2023)] <<http://www.pravpiter.ru/pspb/n203/ta001.htm>>.
- Timofeyeva, Oksana. *Istoriya zhivotnykh*. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye, 2017 [Оксана Тимофеева: *История животных*. Новое литературное обозрение, Москва 2017].
- Тумieniecka-Suchanek, Justyna. “Moralność (o) zwierzęca(tach). Rozważania i interpretacje z utworami rosyjskimi w tle.” *World Journal of Theoretical and Applied Sciences*, 2014, no. 1: 102–124 <<https://docplayer.pl/23283409-Of-theoretical-and-applied-sciences.html>>.
- Тумieniecka-Suchanek, Justyna. “Od filozoficznej zoologii do filozoficznej antropologii. [rev. Оксана Тимофеева: *История животных*. Новое литературное обозрение, Москва 2017 (publikacja rosyjskojęzyczna, drugie wydanie, twarde oprawa, 206 stron)].” [Oksana Timofeyeva: *Istoriya zhivotnykh*.. Novoye literaturnoye obozreniye, Moskva 2017], *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*., 2020, nr 6, s. 539–542.
- Тумieniecka-Suchanek, Justyna. “Prawosławna ‘teologia zwierząt’ wobec tradycyjnej humanistyki. Przypadek Tatiany Goriczewej.” *Akcent*, 2015, no. 4(142): 143–150.
- Тумieniecka-Suchanek, Justyna. *Literatura rosyjska wobec upodmiotowienia zwierząt. W kręgu zagadnień ekofilozoficznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013.